

Co słychać?

Biuletyn Informacyjny 20

Oddajemy w Państwa ręce kolejny, dwudziesty numer biuletynu informacyjnego Ośrodka.

Punktem wyjścia do jego stworzenia były szkolenia na temat autyzmu, w których brali udział nauczyciele i wychowawcy. Mamy nadzieję, że artykuły zamieszczone w tym numerze będą uzupełnieniem zdobytej wiedzy. Polecamy także tekst dotyczący dostępności instytucji kultury dla osób z dysfunkcją wzroku.

Maria Nowak, Anna Żywioł

"To, czego dotkniesz, ma znaczenie. Czujesz to i zapamiętujesz"

Znaczenie dotyku w percepcji świata u osób niewidomych

Wśród osób niewidomych obserwuje się zjawisko wyparcia potrzeb związanych z odkryciem, jak wyglądają pewne rzeczy, skoro i tak ich nie zobaczą. Z jednej strony widzimy starania przeróżnych organizacji zmierzające do umożliwienia osobom z dysfunkcją wzroku poznania dotychczas niedostępnych lub dostępnych w ograniczonym stopniu dziedzin życia (na przykład za sprawą audiodeskrypcji), z drugiej – dostrzegamy ograniczenia, które noszą w sobie sami niewidomi. Przyjrzyjmy się procesowi, zachodzącemu w czasie percepcji dotykowej u osób z dysfunkcją wzroku, abyśmy mogli lepiej zrozumieć ten trud poznania.

Wzrok pozwala na poznanie symultaniczne, umożliwia natychmiastową syntezę – w przeciwieństwie do dotyku, który jest zmysłem sukcesywnym. Dotyk dostarcza innego rodzaju informacji (danych o fakturze, temperaturze, stopniu twardości, ciężarze). Wzrok poddawany jest nadmiarowi bodźców, w efekcie czego poznajemy niejako mimochodem, nie przypisując tej czynności ani jej skutkom większej wartości. Dotykiem intencjonalnie poszukujemy. Prowadzi on do poznania, poznanie zaś do zrozumienia.

Poznawanie dotykiem jest różne w zależności od tego, kiedy osoba niewidoma utraciła wzrok oraz czy zachowała poczucie światła. Osoby niewidome od urodzenia lub takie, które utraciły wzrok we wczesnym dzieciństwie, nie mają wyobrażenia barwy, perspektywy czy światłocienia. Natomiast niewidomi, którzy widzieli przez pierwsze 5 lat życia mogą zachować wyobrażenia wzrokowe, a ci, którzy utracili wzrok mając lat 8 i więcej, posiadają strukturę psychiczną niewiele różniącą się od struktury osób widzących.

Niewidomy ogląda:

- od szczegółu do ogółu: najpierw kształt przedmiotu, potem jego właściwości, kończy na detalach;
- za pomocą schematu dotykowego w oparciu o znajomość reguł geometrii: ogólnych, będących odpowiednikiem szkicu u osób widzących oraz schematów-form; wyobrażenie przedmiotu następuje wtedy na zasadzie interpolacji, czyli np. na podstawie jednego koła możliwe jest odtworzenie układu pozostałych trzech kół w pojeździe oraz jego wielkość.

Strategie te zawodzą w przypadku obiektów zbyt dużych lub zbyt małych, zbyt oddalonych oraz będących w ruchu (odnosi się także do dynamiki kompozycji, np. posągu Nike z Samotraki).

Niewidomi tworzą systemy wyobrażeń surogatowych, które pozwalają uporządkować i zrozumieć otaczającą rzeczywistość. Mogą one być kształtowane na podstawie bodźców adekwatnych, gdy informacje daje zmysł dotyku (np. wielkość ręki daje wyobrażenie o wielkości całego ciała, objęcie pnia drzewa – o jego wysokości). Nieadekwatne bodźce odbierane są najczęściej zmysłem słuchu (np. na podstawie dźwięku silnika trudno ocenić typ pojazdu).

Najciekawsze spośród wyobrażeń surogatowych są te dotyczące łączenia barwy z dźwiękiem, fakturą czy kształtem. Często zdarza się, że niewidomi łączą kolor niebieski z czymś zimnym, gładkim, z lodem, z jedwabiem, ze łzami, a kolor zielony – z wodą w jeziorze, z czymś śliskim.

W podręcznikach do plastyki na poziomie gimnazjum czy szkół ponadgimnazjalnych dla niewidomych omawia się dzieła sztuki, ale ich wyobrażenia w formie grafiki wypukłej pomija. Co gorsza, zamiast opisu treści podaje się od razu interpretację. W związku z tym nie daje się szansy na zrozumienie. Tymczasem nawet dokładny opis nie jest wystarczający. A oto przykład doświadczenia: opisano dzieciom niewidomym kieliszek. Ma okrągłą podstawkę, która przechodzi w nóżkę, nóżka jest graniastosłupem, który ma sześć kątów. Ta nóżka się rozszerza i robi się z niej kieliszek itd. Dzieci na podstawie tego opisu miały zrobić model. Każdy kieliszek był inny. Druga grupa modelowała nie z opisu, ale z bezpośredniego pokazu, dostawały do rąk przedmiot i miały zrobić dokładnie taki sam. I wtedy okazało się, że wykonany przez nie przedmiot był podobny do oryginału. Różnym dzieciom wychodziły bardzo podobne rezultaty.

Brak możliwości uczestniczenia w kulturze rodzi wykluczenie społeczne i zubożenie rozwoju osobistego. Dla wielu grup społecznych brak obcowania ze sztuką nie jest efektem świadomej decyzji, ale splotu kilku przyczyn. Dla niewidomych to swoiste błędne koło: nie chodzą do galerii, bo są tam karceni za dotykanie. Ich nieobecność interpretowana jest jako brak potrzeb w zakresie obcowania ze sztukami plastycznymi. A skoro niewidomi nie manifestują swoich potrzeb, muzea nie przygotowują dla nich oferty.

Poznanie haptyczne, czyli za pomocą dotyku, wymaga publicznego wejścia w sferę intymności. Najczęstsza obawa zawiera się w słowach: „kiedy ja będę dotykał, to znaczy, że nie tylko ja będę oglądał, ale i mnie będą oglądali”. Człowiek dotykający jest w pewnym sensie nagi. Jego emocje, doświadczenia podczas oglądania dotykiem są doskonale widoczne.

Percepcja dotykowa wymaga skupienia i o wiele intensywniejszej pracy wyobraźni niż w przypadku poznawania wzrokiem. Obserwujemy napięcie mięśniowe związane z wyciąganiem rąk, staniem na palcach. Dotyk męczy pamięć i uwagę. Obcowanie ze sztuką za pomocą dotyku wymaga czasu; długie minuty, które niewidomy spędza przy ekspozycji mogą być uciążliwe dla pozostałych zwiedzających.

Percepcja dotykowa wymaga pewnych predyspozycji. I nie chodzi tu wyłącznie o dotyk jako bazę kompensacji dla osób niewidzących, który staje się, obok zmysłu słuchu, podstawowym narzędziem poznawania rzeczywistości. Dotyk to spotkanie dwóch sił: siły "rzeczy" oraz siły "mnie". Dotyk wyjmuje mnie z uprzywilejowanej sytuacji, w której mogę się jedynie bezpiecznie przyglądać rzeczom, wydawać im polecenia, oceniać ich ruchy z odległości spojrzenia. Dochodzi do bezpośredniego spotkania poznającego z poznawanym.

Wszystko, czego dotykamy, odwzajemnia nasze działanie. Dotyk jest dialogiem, "ulicą dwukierunkową" – niejako otrzymujemy informację zwrotną. Amerykańska niewidoma rzeźbiarka Rosalyn Driscoll zauważa, że dotykając drzewa, czuje ruch swojego ciała, poznaje, dokąd sięga jej ramię. Ruch barków, wrażenia odbierane dłonią dają informację o tym, jak gładka jest jej skóra w porównaniu z korą drzewa, poznaje zdolność własnej dłoni do zaciskania się na gałęziach, nieruchomość drzewa uzmysławia własną mobilność. Poznajemy świat na zewnątrz, a jednocześnie ten w nas samych. Dotykane rzeczy przywołują wspomnienia, skojarzenia, spajając świat realny z wytworami psychiki i wyobraźni.

Dostępność obiektów muzealnych dla osób niewidomych.

Przed muzeami stoi obecnie konieczność pogodzenia dwóch podstawowych wymagań: z jednej strony jest to obowiązek ochrony dóbr kultury przed wszystkim, co może go zniszczyć, co może zmniejszyć możliwość korzystania z nich. Z drugiej – zapewnienie prawa do korzystania z tych dóbr osobom niepełnosprawnym. Koncepcja muzeów obecnie zmienia się, powstają obiekty pozbawione barier architektonicznych, ich ekspozycja staje się raczej centrum promocji kultury, a nie tylko centrum przechowywania.

Istnieje zatem potrzeba podjęcia dyskusji nad możliwością dostępu do eksponatów pod kątem różnych czynników:

- nie wszystkie materiały są tak samo delikatne,
- nie wszystkie przedmioty są tak samo kruche,
- nie wszystkie ręce są tak samo niebezpieczne,
- istnieją przedmioty, które mogą być skutecznie chronione, jeśli dotyka się ich w cienkich rękawiczkach, które i tak pozwalają osobie niewidomej docenić wartość formy, mimo że nie dają przyjemności kontaktu z danym materiałem,
- istnieją przedmioty, które mogłyby ulec zniszczeniu, jeśli byłyby dotykane przez wiele rąk, ale nie zaszkodziłyby im sporadyczne muśnięcie doświadczonych rąk.

Sugeruje się zmianę zasady, która przewiduje całkowity zakaz dotykania obejmujący wszystkich zwiedzających, zastępując go innym: "Zabrania się dotykania wszystkim zwiedzającym z wyjątkiem osób niewidzących" (dodając ograniczenie np. o konieczności korzystania z rękawiczek).

Wspaniałą inicjatywą jest powstanie Państwowego Muzeum Dotyku im. Homera w Ankonie we Włoszech, w którym znajdują się kopie najslynniejszych rzeźb wszystkich epok oraz kolekcja drewnianych modeli budowli architektonicznych. Dostęp do obiektów możliwy jest z każdej strony. Prócz tego, strona internetowa muzeum współpracuje z syntezatorami mowy i linijką brajlowską, może być spersonalizowana przez użytkownika słabowidzącego pod kątem wyboru czcionki, jej koloru i kontrastowego tła. Osoby nie posiadające dostępu do Internetu mogą wysłuchać przez telefon tych samych treści dzięki numerowi informacyjnemu firmy telekomunikacyjnej. Takie muzeum umożliwia podróżowanie po świecie "bez biletu". Niektóre obiekty i tak są niedostępne dla osób niewidomych, a nie da się tej wiedzy uzupełnić oglądaniem fotografii czy obrazu. Sam opis niekiedy nie jest wystarczający w myśl zasady: "Jak się dotknie, to się widzi". Zmysły uruchamiają wyobraźnię.

Muzea otwierają się na niewidomych na całym świecie, są to m. in.:

1. Muzeum Dotykowe Malarstwa Dawnego i Współczesnego Anteros w Bolonii oraz Muzeum Dotykowe dla Niewidomych w Atenach.

2. W Luwrze i Metropolitan Museum of Art istnieją oddziały dotykowe.
3. Otto Weidt Museum w Berlinie, w którym starano się utrwalić w niezmienionej formie przestrzeń, w której Otto Weidt zatrudniał niewidomych i głuchych Żydów do produkcji szczotek i pędzli na użytek wojska.
4. Od roku 2007 w Muzeum Regionalnym Stalowej Woli istnieje galeria rzeźby, stała plenerowa ekspozycja.
5. Muzeum Narodowe w Kielcach otworzyło wystawę ponad 180 klocków drzeworytniczych przedstawiające portrety sławnych ludzi.
6. W Muzeum Śląskim istnieje ścieżka edukacyjna, która przedstawia reliefy ze sztucznej żywicy będące kopiami obrazów znajdujących się w bezpośrednim sąsiedztwie oryginałów (mamy tu do czynienia z binaryzacją obrazu i cyfrowego druku w masie żywicznej, w formacie 3D). Przewodniki zawierają reprodukcje wypukłe na papierze termicznym. Fotografie oryginalnych obrazów, będące bazą wydruków, zostały przygotowane poprzez usunięcie nieistotnych szczegółów oraz zamknięcie konturów. Pomyślano także nad podwyższonym kontrastem dla słabo widzących.
7. Wystawy z audiodeskrypcją to w tej chwili coraz częstsza praktyka wszystkich muzeów, mających na względzie osoby z dysfunkcją wzroku.

Na zakończenie warto jeszcze wspomnieć o kilku kwestiach, które mogą pomóc osobom z dysfunkcją wzroku w satysfakcjonującej wyprawie po muzealnej ekspozycji. Wszędzie tam, gdzie to możliwe, należy odwoływać się do wyobrażeń surogatowych i do zjawisk synestezji, tak jak to miało miejsce w przypadku pracy Tadeusza Kantora *Kompozycja abstrakcyjna*, gdzie każdemu odcieniowi przyporządkowany został inny smak:

Jest to obraz abstrakcyjny, nie przedstawia niczego konkretnego. Zbudowany został z plam farb, na pozór chaotycznie pokrywających płótno. Tło jest w kolorze karmelu. Na nim wielka nieregularna plama barwy cynamonu. Farba nałożona jest grubo, tworzy na płótnie smugi i nierówności. Obla od góry plama w połowie się wydłuża, rozchodzi na boki. Te poziome smugi oddane są kolorem gorzkiej czekolady. W tym miejscu pojawiają się w niej dziury i poziome wyrwy, gdzie artysta położył farbę w odcieniu wanilii. Na brzegach przebija

kolor tła. Poniżej na gęstą, grubo nałożoną czekoladową farbę artysta położył jaśniejszą, w kolorze kawy z mlekiem. Stworzyła ona sphywające w dół, celowo rozmazane zacieki.

W jednej grupie nie powinno się znajdować więcej niż 4-5 osób. Należy niewidomym dać wybór co do tego, co można w danym muzeum zobaczyć, aby sami mogli zdecydować, co chcą zobaczyć. Orowadzający ma służyć jako doradca.

Magdalena Gatlik

W pisaniu pracy korzystałam z następujących źródeł:

Niewidzialna mapa Wrocławia = Die Unsichtbare Stadtkarte Breslaus = The Invisible Map of Wrocław/ koncepcja i oprac. Maciej Bączyk. Wrocław: Ośrodek Prac Twórczych 2006

W przestrzeni dotyku / Praca zbiorowa pod redakcją Jacka Kurka i Krzysztofa Maliszewskiego. Chorzów: Miejski Dom Kultury "Batory" 2009

Piękno dotyku: poznanie dotykowe w sztukach plastycznych / teksty Roberto Farroni et al. Katowice: Muzeum Śląskie 2011

Czym jest autyzm?

Za sprawą filmów, książek, ale też i realnego życia coraz częściej spotykamy się z pojęciem autyzmu, spotykamy osoby, które otrzymały taką diagnozę. Można usłyszeć różne określenia dzieci i osób dorosłych cierpiących na autyzm, często stosowana metafora to "zamknięci we własnym świecie". Czym zatem jest to zaburzenie? Sposób rozumienia i definiowania autyzmu ulegał zmianom w przeciągu lat. Leo Kanner w 1943 r. opisując grupę 11 dzieci, które zachowywały się w nietypowy sposób, charakteryzujący się izolowaniem i brakiem dążenia do interakcji z innymi, użył określenia "autyzm wczesnodziecięcy". Sam zaś termin "autyzm" (z greckiego *autos* - sam) został wprowadzony wcześniej do psychiatrii przez Eugena Bleulera jako symptom schizofrenii. Użycie tego terminu przez Kanner'a powodowało początkowo pewne nieporozumienia. Od tej pory podejmowane są starania zrozumienia istoty autyzmu i jego przyczyn.

Obecnie przyjmuje się, że autyzm jest całościowym zaburzeniem rozwoju o podłożu neurobiologicznym, rozwijającym się przed 3 rokiem życia, dla którego charakterystyczne są nieprawidłowości w trzech obszarach funkcjonowania (tzw. triada autystyczna):

- zaburzenia rozwoju społecznego (zwłaszcza naprzemienności interakcji),
- deficyty w komunikowaniu się,
- sztywne, stereotypowe wzorce zachowania i zainteresowań.

Ze względu na obserwowane różnie nasilenie specyficznych dla autyzmu trudności i różny poziom funkcjonowania osób cierpiących na autyzm, w 1988 r. został wprowadzony termin "autystyczne spektrum zaburzeń" (ASD - Autism Spectrum Disorders).

Złożoność i wieloczynnikowość etiologii autyzmu sprawia, że wciąż trwają badania starające się wyjaśnić, co dokładnie powoduje jego powstawanie. Można jednak stwierdzić, że główną przyczynę stanowią czynniki biologiczne. Autyzm występuje czterokrotnie częściej u chłopców niż u dziewcząt. By postawić diagnozę autyzmu stosuje się kryteria obowiązujących klasyfikacji: DSM-IV (opracowana przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne, APA) oraz ICD-10 (opracowane przez Światową Organizację Zdrowia, WHO).

Hanna Jaklewicz wyróżniła autyzm o wczesnym (przed 12 miesiącem życia) i późnym początku. Bywa, że na początku dziecko rozwija się prawidłowo, po czym następuje zahamowanie lub regres wcześniej zdobytych umiejętności (szczególnie porozumiewania się, także wycofywanie z kontaktów społecznych). Niekiedy natomiast już w pierwszym roku życia widoczne są pewne symptomy wskazujące na nieprawidłowości w rozwoju dziecka (np. brak reakcji na kierowany do niego uśmiech, słowa; brak śledzenia wzrokiem tego, na co ktoś patrzy; nie występuje dostrojenie emocjonalne z drugą osobą – np. reakcji uśmiechem na uśmiech, płaczem na okazywane emocje negatywne; wrażenie obojętności wobec obecności innych ludzi).

Wspomniana wcześniej triada autystyczna wskazuje na występowanie poważnych deficytów w tych trzech obszarach. W jaki sposób te trudności widoczne są w rozwoju dziecka?

Rozwój społeczny

Dzieci rozwijające się w sposób prawidłowy bardzo szybko zaczynają reagować na bodźce społeczne, a z czasem uczą się poprzez naśladowanie obserwowanych zachowań. Dziecko dąży do kontaktu z innymi osobami, cieszy się na możliwość interakcji. W przypadku dzieci z autyzmem widoczne są szczególnie zaburzenia w relacjach z innymi ludźmi, zwłaszcza inicjowaniu kontaktu i odpowiadaniu na niego.

Jakościowe zaburzenia w funkcjonowaniu społecznym obejmują przede wszystkim: zaburzenia niewerbalnych zachowań, takich jak kontakt wzrokowy, ekspresja twarzy, gestykulacja. We wczesnym dzieciństwie brak jest zachowań typowych dla zdrowych dzieci w tym samym wieku, jak odpowiedzi na próby podejmowania kontaktu przez matkę. Przytulane niekiedy sztywnieją, a same często nie wyciągają rąk, by zostać przytulone. Z kolejnymi miesiącami życia pojawiają się następne niepokojące sygnały. Przede wszystkim jest to brak zainteresowania innymi ludźmi, w tym rówieśnikami. Nie przejawiają zainteresowania ich zabawami, nie dążą do kontaktu i wspólnej aktywności. Duże trudności widoczne są także w naśladowaniu zachowania innych osób. Niektóre dzieci preferują kontakt z dorosłymi lub ze znacznie starszymi od nich dziećmi. Nie wykazują zdolności do naprzemiennych interakcji, i nawet gdy czasem przejawiają chęć przyłączenia się do aktywności, nie rozumieją reguł najprostszych gier i zabaw, w których ważna jest właśnie naprzemiennosc. Warto tu jednak zaznaczyć, że dla wysoko funkcjonujących osób

z autyzmem ważne jest posiadanie kolegów, niestety jednak doświadczają bardzo poważnych trudności w tworzeniu bliższych więzi z innymi.

Komunikacja

Rozwój mowy u osób z autyzmem jest znacznie opóźniony i zaburzony, jednak i w tym obszarze występuje duże zróżnicowanie u poszczególnych dzieci. Słownik jest ograniczony, a mowa często nie służy do komunikacji. Zdarza się, że mowa rozwija się adekwatnie, jednak nadal ograniczone są umiejętności inicjowania i podtrzymywania rozmowy. Komunikacja werbalna, jeśli występuje, służy głównie do wyrażania potrzeb i nazywania przedmiotów. Charakterystyczne dla mowy osób z autyzmem są: stereotypie językowe (wielokrotne powtarzanie pewnych słów, zwrotów, tekstów reklam itp.), echolalia (wiernie powtarzanie wypowiedzi innej osoby, może następować od razu po usłyszeniu – tzw. echolalia bezpośrednia, lub po jakimś czasie – tzw. echolalia odroczone), zamienianie zaimków (np. mówienie "on" zamiast "ja"). Dzieci te uczą się języka schematycznie, słowa łączą z konkretnymi obiektami.

Nie wspomagają komunikacji werbalnej za pomocą ekspresji mimicznej, rzadkie jest stosowanie gestów. Nie występuje wskazywanie, którego celem u dzieci zdrowych ma być ukierunkowanie uwagi innej osoby. Dzieci z autyzmem niekiedy traktują inne osoby przedmiotowo, np. jako pomoc do podania przedmiotu, do którego same nie dosięgną. Widoczne są trudności w rozumieniu funkcji komunikowania się, nie wyrażają mimiką swoich odczuć i nie odpowiadają na sygnały kierowane do nich, przejawiają problemy z odczytywaniem wyrazu twarzy innych osób. Znaczne deficyty występują w zakresie teorii umysłu, czyli zdolności do wnioskowania, co dzieje się w umysłach innych osób, przy wykorzystaniu do tego informacji opartych m.in. na zachowaniu, komunikacji werbalnej i niewerbalnej tych osób. Dzieci z autyzmem przeważnie nie potrafią przewidzieć zachowania innych, nie rozumieją ich potrzeb i uczuć. Występuje również brak rozumienia metafor, sarkazmu, a także tego, na czym polega udawanie.

Sztwyne wzorce zachowania i zainteresowań

Charakterystyczne dla dzieci z autyzmem jest "rytmiczne, stereotypowe powtarzanie ruchów własnego ciała lub poruszanie w ten sposób obiektami". Często mają wąskie,

nietypowe zainteresowania, cechuje je przywiązanie do rytuałów, stałych schematów, określonych przedmiotów (są to tzw. talizmany), niechęć do zmian. Te sztywne wzorce zachowania mogą przybierać bardzo różne formy i zmieniać się w czasie. Może to być na przykład uporczywa koncentracja na pewnych obiektach, manipulowanie nimi w określony sposób, kręcenie. Często występują także stereotypie ruchowe, np. kołysanie się, trzepotanie dłońmi, podskakiwanie, wpatrywanie się we własne palce. Rodzaje tych zachowań zależą także od wieku dziecka i jego poziomu intelektualnego.

Monika Witanowska

Literatura:

Namysłowska I. (red.) (2007). *Psychiatria dzieci i młodzieży*. Wydawnictwo lekarskie PZWL

Pisula E. (2010). *Autyzm. Przyczyny, symptomy, terapia*. Gdańsk: Wydawnictwo Harmonia

Pisula E. (2012). *Małe dziecko z autyzmem*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne

Psychologiczno-pedagogiczne podstawy nauki orientacji przestrzennej i samodzielnego poruszania się dzieci i młodzieży niewidomej i słabo widzącej z autyzmem

*Autyzm to świat w głowie, który jest cichy i spokojny,
łatwiejszy do zrozumienia niż ten realny.
To bezpieczne miejsce do którego można uciec, gdy
dźwięki są zbyt głośne, a kolory zbyt jaskrawe.*

Dzieci i młodzież niewidoma i słabo widząca mogą mieć dodatkowe niepełnosprawności w zakresie funkcji poznawczych, rozwojowych, a także dysfunkcji słuchu czy też układu ruchowego. Jedną z wielu złożonych niepełnosprawności jest połączenie dysfunkcji wzroku z autyzmem.

Autyzm to zaburzenie rozwojowe zaczynające się we wczesnym dzieciństwie i trwające całe życie. Może objawiać się w różny sposób, jest to uzależnione nie tylko od głębokości zaburzeń, lecz również skuteczności i intensywności terapii. Autyzm bywa często nierozpoznany i niezrozumiany, ponieważ osoby z autyzmem „nie wyglądają” na niepełnosprawne. Uwagę zwracają dopiero ich trudności z komunikacją, wyobraźnią i interakcjami społecznymi, a także kontrolą własnych, często nietypowych, zachowań. Spektrum autystyczne jest bardzo szerokie. Niektóre z osób z autyzmem funkcjonują na wysokim poziomie, są samodzielne w wielu obszarach. Inne natomiast potrzebują dużego wsparcia ze strony nauczycieli i rodziny.

*(D.Z.) Polecam interesujący film, który przybliży problem związany z jednym z najpoważniejszych zaburzeń rozwojowych, jakim jest autyzm. Kliknij → [AUTYZM](https://www.youtube.com/tv?vq=medium#/watch?v=X2O3Ur2w3oQ) lub wpisz w wyszukiwarkę:
<https://www.youtube.com/tv?vq=medium#/watch?v=X2O3Ur2w3oQ>*

Autyzm to ogólne określenie, za pomocą którego możemy kategoryzować dzieci i młodzież w edukacji specjalnej. Ze względu na indywidualne cechy różni się stopnie zaawansowania tego zaburzenia i różnice w zakresie, w jakim obszary mózgu są upośledzone. Każde dziecko jest postrzegane jako jedyne i unikalne, zatem strategie nauczania są dokładnie diagnozowane, stosownie do jego predyspozycji i dostosowane do jego indywidualnych potrzeb. Ponadto, autyzm to szereg niezrozumiałych zachowań, których przyczyny do końca

nie są wyjaśnione. Jedynym wspólnym atrybutem jest dysfunkcja sensoryczna, polegająca na tym, że jeden zmysł lub więcej nie działa prawidłowo i w związku z tym odbierane przez ucznia informacje są niezrozumiałe lub przetwarzane w wyższych ośrodkach mózgowych.

Ze względu na złożoność autyzmu i wyjątkową sytuację każdego ucznia, nie ma jednego czynnika wpływającego na powstanie i rozwój autyzmu. Najogólniej rzecz biorąc, geneza autyzmu polega na uszkodzeniu tkanek w mózdzku, co z kolei ogranicza i zaburza właściwy odbiór i przetworzenie informacji płynących z zewnątrz. Błędnie przetworzone informacje przesyłane są do mózgu, który je interpretuje. W efekcie końcowym następuje dysfunkcja mózgu, zmysłów, mięśni itp. Dziecięce porażenie mózgowe, zaburzenia widzenia i brak widzenia wpływają na dysfunkcje w poruszaniu się, czytaniu i pisaniu, a przede wszystkim na brak możliwości nawigacji w określeniu właściwego kierunku.

(D.Z.) Film pomoże zrozumieć i uwrażliwić się na autyzm.

*Kliknij → **AUTYZM - ZACHOWANIA** lub wpisz w wyszukiwarce:
<https://www.youtube.com/tv?vq=medium#/watch?v=AuB1lsHPAkW&mode=transport>*

Praca z uczniami niewidomymi i słabo widzącymi z autyzmem jest wielkim wyzwaniem dla każdego nauczyciela i wychowawcy, a w szczególności dla nauczyciela orientacji przestrzennej. Aby w rzetelny sposób wspomóc swojego ucznia nauczyciel musi wiedzieć, w jaki sposób jego uczeń doświadcza i rozumie świat.

Powołując się na badania naukowe dr Marie Bristol-Powers z Narodowego Instytutu Zdrowia Dziecka i Rozwoju Człowieka w USA należy stwierdzić, że zaburzenia ze spektrum autyzmu nie są rzadkością, jak kiedyś sądzono. Obecne szacunki wskazują, że 1 na 1000 osób pasuje do definicji "klasycznej" autyzmu i że 1 na 200 osób wchodzi w spektrum autyzmu, w którym sytuuje się również zespół Aspergera. Pragnę również przybliżyć postać dr Teresy Pawletko, która wraz z powołanym przez siebie zespołem specjalistów stworzyła pierwszy w Stanach Zjednoczonych program nauczania dla dzieci i młodzieży niewidomych i słabo widzących z autyzmem. Dr Pawletko pracowała z dziećmi i młodzieżą od 1976 roku, najpierw jako tyflopedagog, następnie jako psycholog dziecięcy. Po zakończeniu stypendium naukowego i otrzymaniu tytułu doktora habilitowanego, rozpoczęła pracę w Klinice Psychologii Uniwersyteckiej w Hill i równocześnie w Szkole Medycznej z dziećmi przewlekle chorymi, autystycznymi i ich rodzicami, i opiekunami. Od 1997 roku jest profesorem w Zespole Szkół Maryland dla Niewidomych, gdzie pracuje z młodzieżą

z niepełnosprawnością złożoną, w tym zaburzeniem ze spektrum autyzmu, porażenia mózgowego, upośledzenia umysłowego i trudnościami w uczeniu się. Równocześnie prowadzi wykłady, szkolenia dla studentów, lekarzy, nauczycieli i rodziców. Organizuje i prowadzi liczne konferencje na szczeblu krajowym i międzynarodowym, na których wyjaśnia zagadnienia pracy z dziećmi i młodzieżą niewidomą i słabo widzącą ze spektrum autyzmu i rozpowszechnia prowadzone przez siebie wyniki badań naukowych. W oparciu o własne badania, dr Teresa Pawletko stwierdza, że dzieci i młodzież z dysfunkcją wzroku są zagrożone ryzykiem rozwoju autyzmu lub syndromem autyzmu.

Częstość zaburzenia widzenia u osób z autyzmem jest stosunkowo wysoka. Dzieci i młodzież niewidoma i słabo widząca z autyzmem wymagają szczególnej opieki. Nauczyciele i wychowawcy, a w szczególności nauczyciele orientacji przestrzennej, pracując z takimi uczniami, wkładają wiele serca, energii i czasu, by mogły się one rozwijać, a skutki zaburzenia były minimalizowane. Praca z takimi dziećmi i młodzieżą wymaga wiele zaangażowania oraz cierpliwości. W trakcie procesu dydaktyczno-rewalidacyjnego nauczyciel orientacji przestrzennej zwraca przede wszystkim uwagę na rozwój zdolności komunikacyjnych u swoich wychowanków. Nawiązywanie kontaktu z bliskimi osobami jest bardzo ważne, by uczniowie i wychowankowie mogli w odpowiedni sposób przekazywać swoje komunikaty.

Z psychologiczno-pedagogicznego punktu widzenia istotne dla nauczyciela orientacji przestrzennej jest w miarę szybkie i właściwe zdiagnozowanie uczniów niewidomych i słabo widzących z autyzmem.

Pani dr Teresa Pawletko w swoich badaniach porównuje funkcjonowanie dzieci i młodzieży niewidomej i słabo widzącej z autyzmem i bez autyzmu.

DZIECI I MŁODZIEŻ NIEWIDOMA I SŁABOWIDZĄCA Z AUTYZMEM	DZIECI I MŁODZIEŻ NIEWIDOMA I SŁABOWIDZĄCA BEZ AUTYZMU
<p>1. Jakościowe zaburzenia interakcji społecznych, objawiające się przez co najmniej dwa z następujących czynników:</p> <p>a. widoczne zaburzenia w przejawianiu różnorodnych zachowań niewerbalnych, takich jak brak spojrzenia „face to face”, wyraz twarzy, postawy ciała i gestów do wyrażania interakcji społecznych</p>	

b. brak rozwiniętych wzajemnych relacji interpersonalnych odpowiednich do poziomu rozwoju	
<ul style="list-style-type: none"> wzajemne relacje nie istnieją lub są zniekształcone np. dziecko może ciągnąć kogoś za włosy, aby zobaczyć, jak płacze wykazują niewielką społeczną ciekawość lub w skrajnych przypadkach mogą być nieprzyjemne interakcjach społecznych. 	<ul style="list-style-type: none"> wzajemne relacje mogą być opóźnione, jednak będą się rozwijać i kształtować wykazują społeczną ciekawość, np. dziecko może zapytać, kto jest w pokoju, dlaczego danej osoba tam nie ma integrują się społecznie np. słysząc znajomy tembr głosu, przyjaźnie odpowiadają i uśmiechają się
c. brak spontanicznego zainteresowania, poszukiwania, brak radości z własnych osiągnięć, brak umiejętności dzielenia się z innymi osobami, np. przez brak zainteresowania pokazywanymi i oglądanymi obiektami	
<ul style="list-style-type: none"> nie wykazują zainteresowania otoczeniem i dzieleniem się poruszają rozmowy na własny temat i związane z własnymi myślami 	<ul style="list-style-type: none"> dążą do wymiany informacji i doświadczeń
d. brak wzajemności społecznej i emocjonalnej	
<ul style="list-style-type: none"> traktują innych jak obiekty nie rozumieją i nie respektują norm i zasad współżycia społecznego 	<ul style="list-style-type: none"> wykazują empatię wobec innych np. dziecko czuje się źle, jeśli kogoś coś boli angażują się społecznie
<p>2. Jakościowe zaburzenia w komunikacji, jakie objawiają się przez co najmniej jedną z następujących czynności:</p> <p style="padding-left: 40px;">a. opóźnienie lub całkowity brak rozwoju języka mówionego np. brak kompensacji za pomocą alternatywnych sposobów komunikacji, takich jak gestykulacja lub mimika twarzy</p>	
<ul style="list-style-type: none"> mowa nie rozwija się w ogóle lub rozwija się bardzo słabo wykazują zaburzenie myślenia, objawiające się jako niepotrzebne powtarzanie słów lub zwrotów wypowiedzianych przez inne osoby np. powtarzanie reklam telewizyjnych, ulubionych filmów lub rodzicielskich uwag i nauczycielskich instrukcji nie wykazują zainteresowania lub wykazuje słabe zainteresowanie komunikacją 	<ul style="list-style-type: none"> podtrzymują komunikację społeczną wykazują chęć do konwersacji odczuwają przyjemność i radość z możliwości wymiany zdań, rozmowy i dyskusji z innymi osobami
b. u osób z prawidłowo rozwiniętą mową, widoczne zaburzenia w zdolności do inicjowania lub podtrzymywania rozmowy z innymi osobami	
<ul style="list-style-type: none"> wykazują brak wzajemną konwersacją lub słabą konwersację 	<ul style="list-style-type: none"> inicjują i podtrzymują konwersację w normalnym zakresie

<ul style="list-style-type: none"> rozmawiają przede wszystkim na temat jednej i tej samej czynności, uporczywie ją powtarzając, mimo zaniku wywołującej ją przyczyny. Mogą to być słowa, zdania, skojarzenia, ale również fragmenty melodii lub omyłki. 	
c. stereotypowa i powtarzająca się mowa lub mowa specyficzna	
<ul style="list-style-type: none"> wykazują nieprawidłowości w tonie, tempie, rytmie i intonacji mowy wykazują nieodpowiednią i nieadekwatną reakcję na usłyszane dźwięki mowy np. dziecko mówi coś złego w niewłaściwym czasie. 	<ul style="list-style-type: none"> wykazują rozwój mowy podobny do rówieśników
d. brak zróżnicowanych, spontanicznych gier i zabaw oraz uspołecznienia odpowiedniego do poziomu rozwoju	
<ul style="list-style-type: none"> generalnie nie odgrywają właściwie zróżnicowanych zabaw naśladowczych angażują się bardziej w powtarzanie czynności zamiast celowych działań na obiektach 	<ul style="list-style-type: none"> odtworzą i naśladową gry, które pamiętają z dzieciństwa, zaś w wieku dojrzałym angażują się w odgrywanie ról z innymi osobami wykorzystują obiekty w grach i zabawach zgodnie z ich przeznaczeniem i zastosowaniem np. lalkę przytulankę, naśladową dźwięki silnika do samochodu używając kółek
<p>3. Ograniczone powtarzające się i stereotypowe wzorce zachowań, zainteresowań i aktywności, co przejawia się przez co najmniej jedną z następujących czynności:</p> <p style="text-align: center;">a. wszechogarniające intensywne skoncentrowanie na jednym lub więcej wzorcach zainteresowań</p>	
<ul style="list-style-type: none"> wykazują bardzo ograniczone zainteresowania i skłonność do prowadzenia tylko jednego lub dwóch działań, np. specyficzne kręcenie koła w ciężarówce, uporczywe wciskanie przycisków wykazują bardzo dużą trudność w angażowaniu się w różne działania wykazują krótki czas koncentracji uwagi na działaniu z dużą ilością przerw 	<ul style="list-style-type: none"> brak możliwości samodzielnego naśladowania wzorców zachowań rówieśników stosunkowo łatwo angażują się w różne działania proponowane przez nauczyciela
b. widoczne nieelastyczne przywiązanie do specyficznych, niefunkcyjnych zachowań rytualnych	
<ul style="list-style-type: none"> sztwyne wykonanie procedur, które nie mają ze sobą nic wspólnego 	<ul style="list-style-type: none"> wykazują normalną elastyczność we wszystkich zdarzeniach życiowych

<ul style="list-style-type: none"> • brak elastyczności podczas zmiany procedury 	
c. stereotypowe i powtarzające się maniery ruchowe, np. trzepotanie rękami lub palcami, skręcanie i wyginanie całego ciała	
<ul style="list-style-type: none"> • wykazują mechaniczne powtarzające się zachowania bez jakiegokolwiek przerwy, np. kiwanie głową, trzepotanie ręką, kołysanie się z jednej nogi do drugiego 	<ul style="list-style-type: none"> • wykazują samokontrolę nad mechanicznym powtarzaniem pewnych zachowania, które są przez nich skierowane na inne działania • wykazują epizodyczne kiwanie głową, trzepotanie ręką, kołysanie się z jednej nogi na drugą
d. uporczywe zaabsorbowanie różnymi częściami przedmiotów	
<ul style="list-style-type: none"> • wykazują głębokie zainteresowanie jedną częścią obiektu lub przedmiotu, który nie ma praktycznego zastosowania w otoczeniu • wykazują odporność na zmiany tematu i nie reagują na zainteresowanie ich czymś innym 	<ul style="list-style-type: none"> • wykazują zaabsorbowanie całymi obiektami i przedmiotami przeznaczonymi dla wszystkich osób nie tylko dla niewidomych i słabo widzących • wykazują umiejętność zastosowania i używania obiektów, i przedmiotów zgodnie z instrukcją i ich funkcją

(D.Z.) Polecam cudowną książkę Marka Haddona, która może być bazą do tworzenia wszelkich konspektów i scenariuszy do zajęć z dziećmi niewidomymi i słabo widzącymi z autyzmem.

Mark Haddon Dziwny przypadek psa nocną porą, Świat Książki, Warszawa 2010

Sukcesem nauczycieli i wychowawców, a w szczególności nauczycieli orientacji przestrzennej i samodzielnego poruszania się, jest zrozumienie punktu widzenia dzieci i młodzieży niewidomej i słabo widzącej z autyzmem oraz stworzenie fundamentów życiowego planu, który okaże się dla nich możliwy do osiągnięcia, funkcjonalny, i realistyczny. Nauczyciele orientacji przestrzennej podejmują wszechstronne działania, aby przygotować swojego ucznia do funkcjonowania we współczesnym społeczeństwie, pomagają wychowankom zrozumieć samych siebie i otaczający świat, a przede wszystkim umożliwiają im wykorzystanie i osiągnięcie ich pełnego potencjału.

Dorota Zawadzka

„Autyzm – częstszy niż myślisz”

„Autyzm – częstszy niż myślisz” – to hasło tegorocznego Światowego Dnia Wiedzy o Autyzmie, obchodzonego 2 kwietnia. Ustanowiony sześć lat temu przez Zgromadzenie Ogólne ONZ z inicjatywy Kataru, rozpoczyna miesiąc wiedzy o tym zaburzeniu.

Wzrost liczby dzieci z rozpoznaniem autyzmu może być spowodowany dostępem do coraz bardziej nowoczesnych metod diagnozowania. Inicjatywy takie jak światowy Dzień Wiedzy czy akcje społeczne (w Polsce szerokim echem odbiła się kampania „Autyzm wprowadza zmysły w błąd”, w której udział wziął aktor Bartłomiej Topa) powodują znaczny wzrost świadomości społecznej. Wiele organizacji, w tym amerykańskie stowarzyszenie Autism Speaks uważa, że autyzm przybrał już rozmiary epidemii XXI wieku, uznając rzeczywisty wzrost liczby zachorowań.

Poniżej lista miejsc, w których znaleźć można informacje na temat istoty autyzmu, metod terapii oraz instytucji wspierających osoby chore i ich bliskich.

1. **Fundacja SYNAPSIS** z siedzibą w Warszawie zajmuje się niesieniem profesjonalnej pomocy dzieciom i osobom dorosłym z autyzmem, a także ich rodzinom. Poza diagnozą i terapią skupia się także na działaniu na rzecz zwiększenia poziomu społecznej świadomości poprzez organizację kampanii społecznych, realizację projektów mających na celu aktywizację zawodową oraz działalność wydawniczą. Na stronie internetowej znajdują się obszernie informacje na temat istoty autyzmu oraz porady skierowane do poszczególnych grup odbiorców: m.in. rodziców i opiekunów, kolegów i koleżanek, pedagogów. Fundacja prowadzi szkolenia stacjonarne i wyjazdowe.

Na podstawie: <http://www.synapsis.waw.pl>

2. **Centrum Terapii Autyzmu SOTIS** to placówka zajmująca się udzielaniem profesjonalnej pomocy dzieciom ze spektrum autyzmu oraz osobom z zespołem Aspergera, a także upowszechnianiem wiedzy i zasad dobrej praktyki terapeutycznej. Na stronie Centrum znaleźć można wiele artykułów przybliżających tematykę autyzmu – są to nie tylko informacje na temat diagnozy, terapii i edukacji, ale również teksty dotyczące działań wspierających, jak choćby wpływu jogi na funkcjonowanie osób z autyzmem i zespołem Aspergera. Centrum prowadzi 4 ośrodki terapeutyczne i terapeutyczno-przedszkolne w Warszawie i Gdyni. Jest w trakcie organizacji ośrodka w Poznaniu.

Na podstawie: <http://www.sotis.pl/>

3. Łódzka **Fundacja Zrozumieć Autyzm** stawia sobie za zadanie tworzenie społeczności rodziców, wolontariuszy i profesjonalistów, pracujących z dzieckiem autystycznym metodami opartymi na relacjach i zabawie. Takie nastawienie opiera się na autorskim programie terapii „Growth through Play System” Kat Houghton - dyrektora organizacji Relate to Autism propagującej podejście do autyzmu skoncentrowane na rodzinie (rodziców uznaje się podstawowymi terapeutami dziecka). Celem Fundacji jest również rozwój narzędzi internetowych, służących wspieraniu rodziców i zarządzaniu terapią dziecka.

Na podstawie: <http://zrozumiecautyzm.pl/> oraz <http://www.relatetoautism.com>

4. Kopalnią wiedzy na temat różnorodnych metod wykorzystywanych w terapii dziecka z autyzmem jest strona krakowskiego **Stowarzyszenia na Rzecz Dzieci Autystycznych "ZACISZE"**, zawiązanego przez grupę rodziców mających dzieci z całościowymi zaburzeniami rozwoju (autyzmem i zespołem Aspergera). W zakładce „Niezbędnik Rodzica” znajdziemy opisy metod bardziej i mniej rozpowszechnionych – od znanej muzyko- czy hipoterapii i Integracji Sensorycznej (SI) po logopedyczną metodę symultaniczno-sekwencyjną czy metodę 3i (Intensywna - Indywidualna – Interaktywna; więcej informacji można znaleźć także na Facebooku, w profilu o nazwie **Terapia autyzmu metodą 3I**). Strona internetowa „Zacisza” pomaga także w zorientowaniu się w dokumentach niezbędnych do uzyskania poszczególnych świadczeń oraz wskazuje polecane miejsca i pomoce dydaktyczne.

Na podstawie: <http://www.zaciszeautyzmu.pl/>

5. Cennym źródłem wiedzy są również strony **Krajowego Towarzystwa Autyzmu**. Krakowski oddział obejmuje swoją opieką ok. 250 osób z autyzmem i pokrewnymi zaburzeniami, a także ich rodziny i terapeutów. Oddział wydaje kwartalnik „Impuls Krakowski” oraz prowadzi Klub pod Parasolem - zajęcia dla osób wysoko funkcjonujących z zaburzeniami ze spektrum autyzmu (Duży Parasol dla osób dorosłych oraz Mały Parasol dla dzieci w wieku od 7 do 13 lat). Przy oddziale działa również Klub Rodziców Osób z Autyzmem. Informacje na temat działalności znaleźć można w zakładce „Projekty” oraz „Stałe inicjatywy”.

Na podstawie: <http://www.kta.krakow.pl>

6. W zestawieniu nie może zabraknąć krakowskiej placówki edukacyjnej, jaką jest **Zespół Szkół Specjalnych nr 13 dla Dzieci i Młodzieży z Autyzmem**. Wraz ze Specjalnym Ośrodkiem Szkolno-Wychowawczym nr 5, Specjalnym Ośrodkiem Szkolno-Wychowawczym

dla Dzieci Niesłyszących oraz stowarzyszeniami skupiającymi rodziców dzieci autystycznych ma wejść w skład ruszającego od września krakowskiego Centrum Autyzmu. Celem powstania placówki ma być utworzenie spójnego systemu edukacyjnego oraz platformy wymiany informacji pomiędzy różnymi jednostkami działającymi na rzecz osób z autyzmem. W skład Zespołu Szkół Specjalnych nr 13, mającego swą siedzibę przy ul. Szopkarzy 8, wchodzi Szkoła Podstawowa nr 69 oraz Gimnazjum nr 79.

Na podstawie: <http://zss13.republika.pl>

7. Ostatnim z polecanych źródeł informacji jest największe forum dotyczące omawianych zagadnień. **Forum Autyzmu** to, jak można przeczytać na stronie głównej, „serwis informacyjny adresowany do rodzin dotkniętych autyzmem, terapeutów, psychologów, lekarzy, naukowców i wszystkich tych, którzy w jakiś sposób są z autyzmem związani”. Znajdują się na nim artykuły dotyczące nowinek, opowieści rodziców dzielących się sukcesami i trudnościami swoich dzieci, informacje na temat placówek udzielających pomocy.

Na podstawie: <http://www.forumautyzmu.pl/>

Anna Żywioł

Relacja ze szkolenia w Sulejówku

10 i 11 kwietnia nauczyciele z naszego Ośrodka uczestniczyli w Sulejówku w szkoleniu organizowanym przez Ośrodek Rozwoju Edukacji (ORE) na temat: „Praca z dzieckiem niewidomym i słabowidzącym. Upowszechnienie informacji dotyczących ujednoczonych zasad adaptacji podręczników i pomocy dydaktycznych – rekomendowanych przez MEN”.

Wśród osób prowadzących szkolenie byli pracownicy Uniwersytetu Warszawskiego, Centralnej Komisji Egzaminacyjnej, osoby pracujące z niewidomymi lub na ich rzecz oraz sami niewidomi. Na spotkanie nie przybyli przedstawiciele MEN, pozostawili jednak skrót swojego wystąpienia w formie pisemnej.

Tematy szkolenia:

„Dofinansowanie podręczników szkolnych i książek pomocniczych dla uczniów z dysfunkcją wzroku”

„Dostosowanie zestawów zadań i arkuszy egzaminacyjnych do potrzeb uczniów niewidomych i słabowidzących”

„Dysfunkcja wzroku u dzieci lub rodziców jako wyzwanie do szukania możliwości wspierania rozwoju dziecka w procesie edukacyjnym przy pomocy nowoczesnych środków i metod komunikacji”

„Wsparcie ucznia niewidomego i słabo widzącego w procesie szkolnej edukacji”

„Zasady adaptacji materiałów dydaktycznych dla uczniów słabo widzących”

„Adaptacja ilustracji, zdjęć i innych elementów graficznych do potrzeb uczniów słabo widzących”

„Adaptacja materiałów dydaktycznych do zapisu brajlowskiego. Adaptacja grafiki dotykowej”

„Stosowanie notacji matematycznej-fizycznej-chemicznej w materiałach dydaktycznych.”

W przerwach między zajęciami miałyśmy okazję porozmawiać z nauczycielami pracującymi w innych ośrodkach oraz szkołach integracyjnych, wymienić się doświadczeniami i spostrzeżeniami dotyczącymi spraw związanych z adaptacją podręczników, testów gimnazjalnych i sprawdzianów po klasie VI oraz integracją i nauczaniem włączającym.

Elżbieta Pluta

Nowości biblioteczne

Literatura metodyczna – tyflogiczna

„Przegląd Tyflogiczny” Nr 1-2/2010 *Tyflokartografia*

Oni torowali drogi. Biografie ludzi zasłużonych. Część I i II „Zeszyty Tyflogiczne” Nr 23 i 24/2008

Historia na żywo „Materiały Tyflogiczne” nr 16/2007

Plany do nauki orientacji przestrzennej. Ustawiamy krzesła – książka w piśmie brajla, tom I i II

Labirynt Marka – książka w piśmie brajla

Labirynty dla Ciebie cz. I - książka w piśmie brajla

Figury geometryczne” – książka w piśmie brajla

Zbiór wybranych ptaków - książka w piśmie brajla

Poznajemy litery, cyfry i znaki pisma płaskiego oraz pisma brajla – książka w piśmie brajla i wypukłym czarnodruku

Ekite Pekite. Książka z serii *Poznajemy litery* – książka w piśmie brajla i wypukłego czarnodruku

Symbole związane z Powstaniem Warszawskim – książka w piśmie brajla z tyflografiką

Jak przygotować niewidome dziecko do nauki brajla? Podręcznik dla rodziców i nauczycieli pod red. dr. M. Paplińskiej

Literatura metodyczna

Filmy profilaktyczne z serii *Nie zamykaj oczu: Wpadka, W objęciach sekty, Piłem i brałem, Mobbing, Agresja, Palenie*

Kolekcja książek z serii *Historii sztuki*

Publikacje Bożeny Fabiani:

Gawędy o sztuce XIII-XV wiek

Moje gawędy o sztuce

Dalsze gawędy o sztuce XVII wiek

Dalsze gawędy o sztuce VI-XIX wiek

Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego

Wstęp do analizy i algebry. Teoria, przykłady, zadania – publikacja w brajlu oraz na płycie CD

Kalbarczyk M. *Czas na własną firmę. Poradnik* – publikacja w brajlu oraz w czarnodruku

Literatura piękna dla dorosłych

Cabre J. *Wyznaję*

Eugenides J. *Intryga małżeńska*

Jagielska G. *Miłość z kamienia: życie z korespondentem wojennym*

Literatura piękna dla dzieci i młodzieży

Webb H. *Samotne święta Oskara*

Paolini Ch. *Dziedzictwo t. 1*

Maleszka A. *Magiczne drzewo: pojedynek*

Widmark M. *Tajemnica szpitala*

Ciwoniuk B. *Uciec jak najbliżej*

Kosik R. *Felix, Net i Nika* oraz *Bunt Maszyn*

Ponadto zakupiono, ze środków pochodzących od Ministerstwa Edukacji Narodowej, **382 audiobooki.**

zebrała
Magdalena Gatlik